

Ігор ОЗЕРСЬКИЙ,
кандидат юридичних наук

Представництво прокурором інтересів громадян та держави в суді (психолого-правовий аспект)

15

Метою статті є дослідження психолого-правових аспектів оптимізації представницької функції органів прокуратури в адміністративному, господарському та цивільному судочинстві як прокурорської діяльності, що здійснюється поза кримінально-правовою сферою.

Як слушно зазначила Т. Корнякова, «прокурорська діяльність поза кримінально-правовою сферою може охоплювати різні аспекти діяльності громадян, зокрема, відносини у сфері цивільного, трудового, сімейного, житлового, виборчого права, права соціального забезпечення, а також у сфері захисту навколишнього природного середовища. При цьому особливе значення має діяльність із захисту органами прокуратури прав соціально незахищених осіб (неповнолітніх, непрацездатних, інвалідів, пенсіонерів, потерпілих, із малим достатком громадян)» [9, с. 4].

На прокуратуру відповідно до пункту 2 ст. 121 Конституції та ст. 35, 36-1, 37, 40 Закону «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року покладено представницьку функцію в судах, а саме: представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом.

Прокурор – особливий суб'єкт юрисдикційного процесу, і його участь у господарському, цивільному, адміністративному судочинстві зумовлена необхідністю виконання функції представництва інтересів громадянина або держави у випадках, передбачених законом (п. 2 ст. 121 Конституції України, ч. 2 ст. 45 ЦПК України, ст. 2, 29 ГПК України та ст. 60 КАС України). Тобто функція представництва інтересів у суді є для органів прокуратури конституційною, а відтак і правозахисною за змістом.

Унаслідок недосконалості чинного процесуального законодавства постає багато проблем, пов'язаних з інститутом представництва. Ситуація потребує нагального розв'язання, адже становлення правової держави залежить від успішного виконання прокуратурою означеної функції у суді, атрибутом якого є утвердження законності та верховенства права. Отже, зміни в законодавстві, відсутність належної правової обізнаності громадян, а також деякі інші чинники змушують їх звертатися по захист своїх прав саме до органів прокуратури. За цих обставин, як зазначають учені Т. Дунас

та М. Руденко, виникає об'єктивна потреба подальшого зміцнення інституту представництва прокуратури як гаранта прав людини, посилення діяльності її органів [6, с. 34].

Питання організаційно-правового забезпечення представницької діяльності органів прокуратури висвітлені в наукових працях Г. Середи, М. Руденка, М. Штефана, В. Сухоноса, М. Косюти, Т. Корнякової, М. Мичка, В. Губенка, Т. Дунаса, О. Михайленка, Т. Маслової, М. Гадіятової, В. Пшонки, О. Севрук, Ю. Трача та інших. Проте психолого-правові аспекти забезпечення вказаного виду діяльності прокуратури лишилися поза увагою в українській правничій науці.

Визначаючи правову природу представництва прокурора в зазначеному судочинстві, необхідно брати до уваги сутність інституту прокуратури як органу, який здійснює функцію охорони закону, державно-правових відносин. Поняття «представництво» за Великим тлумачним словником сучасної української мови – це здійснення певних юридичних дій однією особою від імені іншої чи інших, виконання обов'язків або володіння правами представника установи, організації, що представляє чиїсь інтереси [4, с. 695].

На думку науковця С. Бичкової, представництво – це процесуальна діяльність особи (представника) у межах наданих їй повноважень, спрямованих на захист суб'єктивних прав, свобод та інтересів іншої особи, яка бере участь у справі, від імені та в інтересах останньої [3, с. 62.].

Професор М. Штефан розглядає представництво як процесуальну діяльність особи (представника, повіреного), спрямовану на захист суб'єктивних прав та захищених законом інтересів іншої особи, яка бере участь у справі, державних і громадських інтересів, а також сприяння судові у всебічному, повному і об'єктивному з'ясуванні обставин справи та постановленні законного й обґрунтованого рішення [19, с. 154].

Професор Л. Давиденко зазначив, що таке представництво належить розуміти як «діяльність прокурора, поєднану з його участю в судовому розгляді цивільних, господарських справ і справ про адміністративні правопорушення з метою захисту прав і законних інтересів окремої особи, громадян, держави, а також підготовкою й направленням до суду заяв та інших матеріалів, застосуванням інших дій щодо відновлення порушеного права окремої особи, громадян, держави» [5; с. 43, 44]. Представницьку функцію прокурора своєрідно визначає і професор М. Косюта, розуміючи під цим захист від неправомірних посягань щодо найважливіших соціальних цінностей, закріплених у Конституції та інших актах законодавства [10, с. 135].

Наразі ми більше схилиємося до визначення, даного професором М. Мичком: «Під представництвом прокуратурою України інтересів громадян у суді загальної юрисдикції й інтересів держави в суді загальної юрисдикції й господарському суді за змістом п. 2 ст. 121 Конституції України, ст. 13 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 2 і 29 Господарського процесуального кодексу України належить розуміти правовідносини, в яких прокурор, реалізуючи визначені Конституцією України й законами України повноваження, здійснює в суді процесуальні дії з метою захисту інтересів громадянина чи держави» [13, с. 100].

З огляду на наведені думки вчених вважаємо, що під представництвом у цивільному, господарському та адміністративному процесі слід розуміти процесуальний спосіб реалізації державою (у цьому разі – прокуратурою), юридичними та фізичними особами гарантованого Конституцією (ст. 55) та іншими чинними нормативно-правовими актами права на судовий захист від посягань на честь, гідність, життя, здоров'я, особисту свободу й майно, а також оспорюваних інтересів указаних осіб, держави.

Треба зазначити, що у ст. 36–1 Закону України «Про прокуратуру» чітко визначено підстави представництва інтересів громадянина, а саме: неспроможність громадянина через фізичний чи матеріальний стан або з інших причин самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження. Водночас закон не визначає зазначених у ньому критеріїв «неспроможності», «фізичного та матеріального стану», «інших поважних причин». Аналогічна ситуація виникає і з поняттям «інтереси держави», оскільки ця категорія також є оцінною, і суб'єктом її оцінки є винятково прокурор. Відтак і виходить, що їх оцінку має самостійно визначати прокурор у кожному конкретному випадку залежно від конкретних обставин. Натомість у законі, як уже згадувалося, не виписано критеріїв, за якими має здійснюватися така оцінка.

Уважаємо, що у цьому разі прокурор повинен керуватися, окрім правових засад процесуального судочинства (зокрема й відомчих нормативно-правових актів), ще й внутрішнім переконанням. Як пише академік М. Костицький, внутрішнє переконання за своїм характером є психологічною категорією, а відтак являє собою суб'єктивне ставлення прокурора до обставин справи і базується на загальних, у тому числі психологічних і професійних знаннях учасників процесу, рівні їх культури (загальної й професійної) та пов'язане з їхніми особистими рисами [14, с. 10].

У дисертаційній роботі М. Руденко констатує, що «прокурор за наявності приводів та підстав на власний

розсуд визначає, чи є порушення (загроза порушення) прав, свобод, інтересів громадянина або держави у сфері публічно-правових відносин, та вирішує питання щодо реалізації диспозитивного права на звернення до адміністративного суду» [16, с. 10].

У Господарському процесуальному кодексі зазначено: «Прокурор, який звертається до господарського суду в інтересах держави, в позовній заяві *самостійно визначає* (виділено мною. – **І. О.**), в чому полягає порушення інтересів держави...» (ст. 2 ГПК України). Отже, законодавець не закріпив у нормах процесуального законодавства (цивільного, адміністративного, господарського), на яких саме критеріях ґрунтується «власний розсуд прокурора» та поняття «самостійно визначає». Це стосується й інших учасників (суб'єктів) процесу, наприклад, у п. 2 ст. 11 ЦПК України (назва – «диспозитивність цивільного судочинства») зазначено, що «особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд». На нашу думку, закладені в процесуальне судочинство смислові конструкції «власний розсуд прокурора» та «самостійно визначає» є психологічними складовими терміна «внутрішнє переконання». М. Косюта в термінологічну конструкцію «самостійно визначає» вкладає ще й такі соціально-психологічні чинники, як «життєвий досвід» та «відчуття справедливості» [10, с. 139].

З огляду на це та зазначені положення вважаємо, що в Кодексі адміністративного судочинства України (ст. 86 «Оцінка доказів»), Цивільному процесуальному кодексі України (ст. 212 «Оцінка доказів») та Господарському процесуальному кодексі України (ст. 43 «Оцінка доказів») варто додати, що окрім суду внутрішнім переконанням під час судового процесу керується і прокурор. Про внутрішнє переконання прокурора варто було б згадати і в Законі «Про прокуратуру» (1991 р.)

З психологічних позицій також варто розглядати як у цивільному (ст. 193 ЦПК України), так і в адміністративному судочинстві (ст. 152 КАС України) виступи прокурора з промовами та репліками під час судових дебатів. Тут прокурор має виявити неабияке красномовство під час представницької промови, що за психологічними та риторичними характеристиками схожа на обвинувальну промову в суді. Як писав видатний учений М. Ломоносов, красномовство – це «мистецтво про всяку дану матерію говорити красно і тим схилити до своєї про неї думки» [11, с. 345]. Класик юридичної науки А. Коні вважав, що неможливо дати поради, виконання яких допоможе зробити людину красномовною, якщо під красномовством розуміти дар слова, що хвилює і захоплює слухачів красою форми, світлістю образів і силою вдалим виразів, то для цього потрібно мати особливу здатність, частково вроджену, частково яка є результатом виховного впливу середовища, читання і власних переживань [8, с. 141].

Як пише О. Загурський, «репліка являє собою промову, але конкретнішу, стислішу, яка присвячена тільки суттєвим моментам справи. За своїм призначенням репліка – це відповідь на судові промови або репліку інших учасників процесу» [7, с. 21]. А. Бандурка вважає, що на завершальній стадії судових дебатів їх учасники виступають з узагальнюючою промовою у формі монологу. Під час виступу є неприпустимим переривання їхньої промови, ставлення запитань, внесення елементів дискусії [1, с. 168]. Переривати промову не дозволяється навіть суддям, оскільки в ч. 6 ст. 152

КАС України та ч. 7 ст. 193 ЦПК України зазначено, що суд не може обмежувати тривалість судових дебатів, а зупинити промовця можна лише тоді, коли він виходить за межі справи, що розглядається судом, або повторюється.

Науковець Т. Маслова вважає: оскільки прокурор виступає як представник держави, його промова має бути небагатослівною і водночас живою, культурною та переконливою. Цього, на думку вченої, можна досягти, ретельно вивчивши обставини справи, уважно поставившись до всього, що відбувається в судовому засіданні [12, с. 135]. Цієї ж позиції дотримується і професор М. Руденко, який в одній зі своїх праць наголошує: «Виступ прокурора в суді має бути максимально коротким...» [17, с. 104].

Як зазначено в наукових джерелах із цивільного процесу, прокурору необхідно брати щонайактивнішу участь у допиті свідків. Науковці вважають, що питання, які їм має ставити прокурор, повинні бути, з одного боку, цільовими, уточнювальними, доповнювальними, такими, що мають на меті усунути прогалини в установленні певних обставин, фактів тощо, а з другого – конкретними, такими, що не містять готових відповідей, інакше кажучи – тактичними. І головне, здійснюючи допит, прокурор має навіювати допитуваному спокій і ділове ставлення до допиту. Водночас прокурор мусить забезпечити оптимальну для допиту психологічну атмосферу, за якої свідок не хвилюватиметься, не розгублюватиметься, – інакше він не дасть свідчень, потрібних для з'ясування обставин справи [2, с. 30]. Як бачимо, в цьому положенні наведено такий психологічний чинник, як «навіювання», що є одним з елементів впливу на особу і пропонується прокурору для застосування під час проведення допиту свідка в цивільній справі.

Справді, такий уплив прокурора під час допиту свідка за психологічними критеріями є прийомом навіювання, а не переконанням, яке найчастіше здійснюється під час виступу промовця (прокурора) у дебатах, висловленні реплік. Оскільки, як зазначає І. Резніченко, учасники судових дебатів намагаються викликати довіру до обстоюваної ними позиції, зміцнити чи, навпаки, змінити критичне, насторожене ставлення до позиції сторони. У цьому разі у промовах містяться проекти резолютивної частини майбутнього рішення [15].

Як зауважує Ю. Шеркавін, навіювання, на відміну від переконання, є неаргументованим тією чи іншою мірою впливом і пов'язане з некритичним сприйняттям або засвоєнням інформації [18, с. 184]. Уважаємо, що прокурор має досконало опанувати психотехніку судової промови, використовуючи і під час виступу, і під час допиту психологічні прийоми міміки, жестів тощо. На думку О. Загурського, «у психотехніці судової промови прямим призначенням міміки є встановлення психологічного контакту під час судових дебатів, формування враження як про себе, так і про свою процесуальну позицію. Учаснику судових дебатів необхідно продумано використовувати мімічні засоби для потрібної виразності обличчя» [7, с. 152].

Отже, майже вся діяльність прокурора в суді опосередкована психологічними чинниками оптимізації здійснення ним представницької функції із забезпечення захисту порушених прав та законних інтересів громадян чи держави.

Перспективними напрямками в дослідженні проблеми, порушеної у статті, є також опрацювання психолого-правових аспектів здійснення прокурором ви-

ховного впливу в судовому процесі та заявлення ним клопотання про призначення судово-психологічної експертизи з окремих цивільних й адміністративних справ.

Джерела

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология: Учебник. – Харьков: Изд-во Национального университета внутренних дел, 2001. – 640 с.
2. Бельдюгин В. Н., Швейцер Д. В. Прокурор в гражданском процессе. – М., 1948. – 287 с.
3. Бичкова С. С. Цивільне процесуальне право України: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2006. – 384 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1140 с.
5. Давиденко Л. М. Функції прокуратури України згідно з новою Конституцією України // Право України. – 1997. – № 6. – С. 43–46.
6. Дунас Т., Руденко М. Прокурорське представництво в цивільному процесі // Юридичний вісник. – 2006. – № 10. – С. 33–37.
7. Загурський О. Б. Судові дебати в кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2003. – 217 с.
8. Кони А. Ф. Приемы и задачи прокуратуры. – М.: Юрид. литература, 1967. – 198 с.
9. Корнякова Т. Питання діяльності прокуратури поза межами кримінально-правової сфери // Вісник прокуратури. – 2009. – № 12(102). – С. 3–7.
10. Косюта М. В. Прокуратура України: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2010. – 404 с.
11. Ломоносов М. В. Избранная проза. – М.: Советская Россия, 1986. – 541 с.
12. Маслова Т. Н. Проблемы участия прокурора в гражданском судопроизводстве: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Саратовская государственная академия права. – Саратов, 2002. – 193 с.
13. Мичко М. І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2001. – 385 с.
14. Нор В. Т., Костицкий М. В. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. – Киев: Выща школа, 1985. – 54 с.
15. Резниченко И. М. Психологические аспекты искового производства. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 1989. – 168 с.
16. Руденко М. М. Організаційно-правові аспекти представництва прокуратурою інтересів громадянина або держави в адміністративному суді: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / НАПУ. – Київ, 2009. – 21 с.
17. Руденко М. В. Прокурор у господарському судочинстві: Навч. посіб. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 380 с.
18. Шеркавин Ю. А. Психологические проблемы массовых информационных процессов. – М., 1983. – 193 с.
19. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.